

ТОЛЕРАНТНІСТЬ І ЗАХИСНІ МЕХАНІЗМИ ОСОБИСТОСТІ

Детальне теоретико-методологічне вивчення толерантності [див.4, 5, 7, 8], дає підстави констатувати, що певні її сутнісні характеристики як інтегральної властивості-риси особистості співвідносяться із тими механізмами, котрі виникають як реакції подолання людиною екстремальних ситуацій [2], і які вона переживає як внутрішній конфлікт, як загрозу цілісності її особистості, як внутрішнє напруження. Власне, такі реакції уможливають пристосування особи до обставин, хоча протиріччя, які при цьому виникають, не приймаються, а на неусвідомленому рівні компенсуються. Мовиться про захисні механізми особистості – заперечення, проєкція, ідентифікація, раціоналізація, стримування, витіснення, регресія – і пов'язані з ними процеси – опір, витіснення, перенесення, невротичні прояви, утворення психологічних комплексів, які сутнісно вказують на той чи інший механізм формування толерантності або інтолерантності.

Разом із психологічними захистами, котрі діють несвідомо, в ситуаціях психологічної загрози у людини активізуються цілком усвідомлені цілеспрямовані адаптивні дії, які прийнято називати стратегіями оволодіння, копінг-стратегіями або стратегіями захисної поведінки.

Важливим в контексті поєднання свідомого та несвідомого у формування толерантних реакцій особистості є обговорення питання про толерантність як рису особистості в аспекті співвідношення соціального та біологічного у життєдіяльності людини. Рефлексуючи антагонізм останнього, представники неофройдизму, зокрема К. Хорні, описують механізми самовідчуження людини в міжособистісних стосунках і типологізують їх як рух-поступ «до людей», «від людей» та «проти людей» [6]. Так, метою відносин, орієнтованих на людей, є бажання любові до себе, схвалення, захисту, тому все підпорядковуються прагненню заслужити цю любов. Такі люди зав'язують стосунки головно задля уникнення самотності, безпорадності і непотрібності. Однак за їхньою люб'язністю може ховатися приглушена потреба вести себе агресивно. Натомість система цінностей осіб, зорієнтованих «проти людей», побудована на філософії «джунглів»: життя – це боротьба за існування, а тому домінування, ворожість, агресія, експлуатація є його невід'ємними атрибутами; звідси, власне, походить переконання: якщо є влада, ніхто мене не зачепить. Інша спрямованість – «від людей» – центрується на потребі в незалежності та недоторканості, пов'язана із зовнішньою байдужістю, тому відвертає особистість від будь-якого прояву боротьби, і, що вказує на її приховану самодостатність. Однак часто це виявляється у відсутності надійного способу пристосування особи до актуальних умов життя.

Закріплення дій цих механізмів у вигляді особистісних рис, на думку Карен Хорні, базується на почутті тривоги, котре примушує людину в процесі самореалізації прагнути до безпеки. Відсутність безпеки в міжособистісних стосунках призводить до формування базальної тривоги, що

спричинює актуалізаційну дію захисних стратегій та обмежує внутрішній простір самоорганізаційного вияву толерантності.

Ерік Фромм толерантній людини протиставляє людину, керовану бажанням втечі від свободи через механізми авторитаризму, деструктивності та конформності. Натомість здоровий шлях полягає у набутті позитивної свободи завдяки спонтанній активності. Е. Фромм виокремлює дві форми встановлення взаємовідносин з іншими – продуктивну та непродуктивну, стверджуючи, що людина повинна прагнути до переважання продуктивних рис [3].

Водночас толерантність означає наявність певного простору, в межах якого люди взаємодіють без втрати почуття збереженості власного Я (Его-ідентичності). Саме ідентичність є механізмом міжособистісної регуляції поведінки у процесі будь-якої соціальної взаємодії. Адже уподібнення до іншого, ототожнення себе з ним спрямовані на порозуміння, на кращу організацію спільної діяльності.

Е. Еріксон у концепції формування рис особистості як результату подолання криз розвитку, вживає поняття «психосоціальна ідентичність», сутнісно доповнюючи його розвитком Его, та виділяє відповідні стадії онтогенезу людини. Кожна стадія, на його думку, характеризується кризою, поворотним моментом, що пов'язані із зміною соціокультурних умов існування особистості. У будь-якому разі успішне здолання цих криз пов'язане досягненням певного рівня її психосоціальної зрілості, неуспішне – із «втратою себе» і розвитком відповідних рис, які визначають її як толерантну чи інтолерантну особистість [9].

Отже, за Е. Еріксоном, ідентичність або психосоціальна тотожність – це міцно засвоєний образ себе у розмаїтті ставлень особистості до оточення і головний маркер зрілості особистості, а криза її Его-ідентичності – це психологічне випробування. І людина, яка не здатна на здолання чергової кризи, не може бути толерантною, адже відчуває труднощі у сприйнятті себе.

Не менш важливими для формування толерантності чи інтолерантності особистості є засоби її саморегуляції в умовах фрустрації, а відтак і дія такого психологічного механізму, як терпіння. Його суть полягає у стримуванні імпульсивних станів та актів, котрі забезпечують функціонування більш складної системи – вчинкового самореалізування особистості. Очевидно, що в основі терпіння закладені такі вольові риси, як витримка, самовладання і самоконтроль. Витримка повно актуалізується при переході від внутрішнього рішення до ситуативної дії, коли негайна реалізація плану є недоцільною. Вона пригальмовує вплив несвоєчасних імпульсів. Натомість, коли потрібно посилити провідний мотив або заставити себе виконувати прийняте рішення, незважаючи на перешкоди (страх, лінь, конкуруючий інтерес, тривожність), або ж приховати зовнішні ознаки внутрішнього напруження, то витримку істотно посилює самовладання, як ще одна вольова риса особистості.

Витримка і самовладання впливають на становлення самоконтролю. У взаємодоповненні вони регулюють усі сфери психічного життя людини, створюючи підґрунтя для формоутворення толерантності в контексті її буденної поведінки. Причому терпіння понижує поріг чутливості особи до несприятливих факторів, згодом розвивається у терпеливість як тривале підтримування вольового зусилля, як спеціальну витримку, котра допомагає людині без стресів переносити страждання, душевні муки і негаразди [1].

Одним із провідних психологічних механізмів становлення толерантності є прийняття. Його суть полягає у задіянні іншого до індивідуального простору особистості шляхом розуміння, емпатії, асертивності. Здатність до прийняття – це особливість, котра визначає досконалість особистості: остання є більш зрілою, чим більше здатна приймати інших такими, які вони є насправді, поважати їхню своєрідність і право бути собою. Емпатія сприяє встановленню відповідного ставлення до акту сприйняття психічних станів, і як окремий механізм емоційного задіяння людини до переживань іншої, змушує сприймати будь-які емоції, відчувати переживання і є умовою виникнення повноцінних інтерперсональних взаєностосунків з дотриманням вимог психологічної рівноправності та самореалізації. Проте здійснити це можуть тільки ті люди, котрі почувають себе достатньо безпечно у певному сенсі: вони знають, що не загублять себе у місцях дивному, незвичному світі іншого, і що при бажанні зможуть успішно повернутися у свій.

Отже, толерантність пов'язана з конгруентністю доквілля, а інтолерантність – із наявністю в людини глибокого внутрішнього конфлікту, спричиненого цим доквіллям. Толерантна свідомість – це свідомість, в якій сходяться духовно-екзистенційні аспекти буття особистості: відповідальність, свобода, автономія, ініціативність, креативна рішучість. Це толерантність, яка безпосередньо пов'язана із зрілістю особистості. Натомість інтолерантність центрується особистісної незрілості, страху невизначеності при зіткненні із чужим, іншим, не присутнім у досвіді – чи то поглядами, позиціями, формами поведінки. Особистісна незрілість – це неготовність взаємодіяти із невизначеності, це психологічне неблагополуччя, спричинене глибокими внутрішніми суперечностями, яке чітко проявляється в поведінкових формах інтолерантності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ильин Е. П. Психология воли / Е. П. Ильин. – [2-е издание]. – СПб. : Питер, 2009. – 368 с.
2. Никольская, И. М. Психологическая защита у детей / И. М. Никольская, Р. М. Грановская. – СПб. : Речь, 2000. – 507 с.
3. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм ; пер. с нем. Э. Телятниковой. – М. : АСТ Москва : Хранитель, 2007. – 624 с.
4. Фурман А.В. Генеза толерантності та перспективи українотворення (комплексний проект) / А.В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №1. – С. 6–20.
5. Фурман А.В., Шаюк О.Я. Толерантність як предмет онтофеноменологічного дискурсу / А.В. Фурман, О.Я. Шаюк // Психологія і суспільство. – 2015. – № 3. – С. 31-61
6. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ / Карен Хорни ; пер. с англ. В. В. Старовойтовой. – М. : Айрис-Пресс, 2004. – 464 с.
7. Шаюк О.Я. Особливості психологічної структури толерантності майбутніх економістів / О.Я. Шаюк // Психологія і суспільство. – 2011. – № 3. – С. 28–65.
8. Шаюк О.Я. Психологічні особливості формування професійної толерантності у майбутніх економістів: дис. на здобуття вчен. ступеня

канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Ольга Ярославівна Шаюк. – Хмельницький, 2012. – 215 с.

9. Эриксон, Э. Идентичность : Юность и кризис / Эрик Эриксон ; пер. с англ. А. Д. Андреевой, А. М. Прихожана и др.. – М. : Прогресс, 2006. – 352 с.

УДК 37.053.6

Щербяк Ю. А.

д. пед. наук,
професор кафедри документознавства,
інформаційної діяльності та українознавства
ТНЕУ

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Суттєві зміни у світі щодо ставлення до дітей, ратифікація більшістю країн Конвенції ООН про права дитини, прийняття Закону України «Про охорону дитинства» (2001) [1] визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток; встановлює основні засади державної політики у цій сфері. Ключовим завданням даного закону є розширення соціально-правових гарантій прав дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, стимулювання створення соціально-економічних і правових інститутів, спрямованих на захист прав та законних інтересів дитини в Україні.

- Незважаючи на посилення уваги до питань попередження соціального сирітства, тенденції до його зростання в Україні посилюються, а концепція суспільного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, на практиці залишається незмінною. Зокрема, залишаються поза увагою питання відповідності захисту дітей; розбудови нової концепції державної системи захисту дитинства, відповідно до потреб самої дитини; належного соціально-правового забезпечення всіх дітей, а не лише окремих «пільгових» категорій.
- На сьогодні в Україні є актуальною проблема створення належного соціально-правового забезпечення державної сімейної політики, яка могла б гарантувати кожній дитині вільний, нормативно-забезпечений розвиток особистості, адекватність процесу соціалізації, захист прав та законних інтересів, незалежно від місця народження дитини, національності, соціального статусу біологічних батьків, місця її фізичного перебування (у рідній сім'ї, прийомній сім'ї, або інтернаті).
- Пріоритетним напрямом соціально-правового захисту дітей має стати створення умов для появи нових соціальних інститутів, що змогли б задовольнити реалізувати інтереси дітей. До соціально-педагогічних умов забезпечення соціально-правового захисту дітей можна віднести [3]:
- сформованість соціально-правових знань у педагогів, які працюють з дітьми та передача цих знань дітям та їхнім батькам;